فصلنامه پژوهش‌های کیفی در برنامه درسی
دانشگاه علامه طباطبائی
سال دوم، شماره ۹، زمستان ۹۶، ص ۱۳۹ تا ۱۶۹

Quarterly of Qualitative Research in Curriculum
Allameh Tabataba'i University
Vol. 2, No. 9, Winter 2018

شناسایی عوامل اثرگذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان نظام آموزش عالی

رضا اقدام پور[۱]، نرگس کشتی آرای[۲] ، رضا اسماعیلی[۳]

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۰/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۲/۱۵

چکیده

در این پژوهش تلاش شد تا عوامل اثرگذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان نظام آموزش عالی شناسایی و تبیین شود.روش انجام پژوهش، کیفی بوده که با استفاده از متد تحلیل مضمون انجام شده است.حوزه پژوهش کلیه منابع مکتوب و دیجیتال فارسی و انگلیسی مرتبط با مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان نظام آموزش عالی بوده که با استفاده از رویکرد هدفمند و با روش انتخاب متون و صاحب نظران کلیدی حوزه علوم اجتماعی و با در نظر گرفتن معیار اشباع نظری ۲۹ مقاله با نظر اساتید و با روش تحلیل مضمون به عنوان نمونه انتخاب و مورد بررسی نهایی قرار گرفتند.یافته ها در قالب مضامین پایه(کدها و نکات کلیدی متن)،مضامین سازمان دهنده(مضامین بدست آمده از ترکیب وتلخیص مضامین پایه) و مضامین فراگیر(مضامین عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به مثابه کل) دسته بندی و شبکه مضامین ترسیم شد. بر اساس نتایج به دست آمده عمده ترین عوامل اثرگذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان آموزش عالی:۱-توسعه اجتماعی(خدمات اجتماعی،رفاه اجتماعی) ۲-سرمایه اجتماعی(امنیت،اعتماد و مشارکت) ۳-رضایت اجتماعی(رضایت از زندگی،رضایت از جامعه ،رضایت از تحصیل) و ۴- تعهد اجتماعی می باشند که وجود یا فقدان هر کدام از عوامل می تواند بر سطح مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان تأثیرگذار باشد.

واژگان کلیدی: آموزش عالی ،مسئولیت پذیری اجتماعی ،عوامل اثرگذار

---

۱ دانشجوی دکتری برنامه ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحداصفهان(خوراسگان)،اصفهان،ایران(نویسنده مسئول)Reza.e1359@yahoo.com

۲ دانشیار گروه برنامه ریزی درسی،دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان(خوراسگان)،اصفهان،ایران

۳ استادیار گروه مدیریت فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان(خوراسگان)،اصفهان، ایران.

مقدمه

مسئولیت پذیری اجتماعی پیش شرط ایجاد رشد و استقلال فردی است و این امکان را برای شخص فراهم می کند که به ادراک نفس و خودشناسی دست یابد. در یک جامعه پیچیده ،افرادی که دارای استقلال فردی هستند و اهدافی را که از ساختار ذهنی آن ها درباره واقعیت سرچشمه می گیرد دنبال می کنند موفق تر از کسانی هستند که به سادگی خود را به دست شرایط و رویدادها می سپارند. مسئولیت در روابط بین والدین و فرزندان ،دوستان ،همسایگان و در میان اعضای یک گروه،کاملاً مشهود است اما تجلی واقعی آن را می توان در روابط درون گروهی و بین گروهی مشاهده کرد (بیرهوف[1]،۱۳۸۴: ۲۲۷).

انسان برای حفظ حیات خود،زندگی در گروه ها را برگزیده و با این انتخاب، مزیت ها و محدودیت های آن را نیز پذیرفته است ؛در عین حال، زندگی گروهی به شکوفایی بعضی از ظرفیت های وجودی نوع بشر نیز کمک کرده است.ویژگی هایی همچون پذیرش خود و دیگران،روابط میان فردی عمیق،احساس تعهد نسبت به آرمان های خود و دیگران، تحمل و پذیرش خود و دیگران و از همه مهم تر علاقه اجتماعی را می توان برخی از این اوصاف دانست. علاوه بر این ،یکی از اساسی ترین نیازهای انسان ، نیاز به برقراری رابطه با دیگران و مسئول بودن در برابر جامعه و مردم است(شولتز و شولتز،[2]۲۰۰۵، به نقل از جوکار،۱۳۹۳: ۴). آثار سودمندی که به برکت ارتباط با جامعه و اجتماع نصیب انسان می شود ، بی شک سبب ایجاد حس مسئولیت آدمی در برابر آنان خواهد شد و در این رهگذر، کمترین وظیفه ما بازداشتن خویش از آزار رساندن به دیگران است که بر این اساس ، تنها در سایه احساس مسئولیت در برابر جامعه است که رعایت حقوق دیگران معنا پیدا می کند و شومی ظلم و ستم آشکار می شود. باز هم ،تنها به همین سبب است که با دیدن رنج گرسنگی، فقر و اندوه در چهره دیگران ،روح آدمی آزار می بیند و بی تفاوتی برای او واژه نامأنوسی می شود .

1 Bierhoff
2 shultez&shultez

علامه حلّی، در همین زمینه آورده است : «نوع بشر نیازمند همکاری با یکدیگرند که این همکاری مستلزم قانون و برنامه ای است که به کارگیری آن در ریاضت و تأمل در امور متعالی و یادآوری انذارها ، که خود زمینه ساز بر پایی عدالت می باشد ، سودمند و مؤثر است . علاوه بر آن اجر و پاداش الهی را نیز به دنبال دارد »(حلّی ،۱۴۰۷:۲۹۸).

آموزش عالی به عنوان یکی از مهم ترین و سازنده ترین نهادهای اجتماعی که باید به اعتلای خلاقیّت، توانمندی و توسعه همه جانبه اجتماع بیندیشد ، در دهه های اخیر با تحولات بسیاری روبرو بوده است. این نهاد برای حفظ پویایی خود نیازمند برنامه ریزی راهبردی ،بهبود فرایندها و اتخاذ روش های مناسب می باشد سیاستی که آثار آن در عملکرد نهادهای آموزش عالی مؤثر بوده است (بوی[1] و همکاران ،۲۰۰۷، ایندرز[2]،۲۰۱۵).

نهاد آموزش عالی به عنوان بخشی از نهادهای اجتماعی ، با پرورش نیروی انسانی آگاه به مسئولیت های اجتماعی در کنار مسئولیت های حرفه ای تأثیر غیر قابل انکاری در توسعه اجتماعی جوامع خواهد داشت ،دست یابی به جامعه مدنی و دموکراسی اجتماعی امکان پذیر نخواهد بود مگر با وجود شهروندانی آگاه به حقوق مدنی، مسئولیت پذیر اجتماعی و ارتباط و انسجام بین مردم و حکمرانان سیاسی فارغ التحصیلان آموزش عالی نیز فقط متخصص در رشته ای خاص نیستند،آنها در عین حال شهروندانی با نقش هایی گسترده در سیستم اجتماعی هستند که ضرورتاً همیشه فعالیت های درآمدزا قلمداد نمی شوند. محیط دانشگاهی باید جوانان را برای این گونه نقش ها آماده سازد و این کار با آموزش های تخصصی سطح بالا،جدا شده از سیستم اجتماعی سازگار نیست . بنابراین آموزشهای دانشگاهی در عین حال که منفرد است باید در بطن جامعه ملی و جهانی قرار گیرد و در بطن آنها به صورتی مستمر بازبینی و اصلاح شود. زمانی می توان عملکرد دانشگاه را خوب ارزیابی کرد که که هدف آن تولید دانش آموختگان مطلع،متفکر و خود هدایت گر باشد. به طوری که دانشجویان به صورت مسئولانه عمل کنند و مهارتهای حل مسئله و تفکر انتقادی داشته باشند. در عین حال ،دانشگاه باید بتواند به دانشجو از طریق برنامه های متنوع

1 Boyd
2 Enders

و منعطف و راهبردهای مناسب آموزش توجه کند،به نوعی که فرایند یادگیری متمرکز بر دانشجو باشد. این رویکرد آموزشی در جوی همکارانه و مسئولانه در دانشکده ها و با وفاق جمعی از آموزش و فرایند تضمین کیفیت آموزشی تحقق پذیرد(یمنی دوزی سرخابی،۱۳۹۱ :۱۹۰).

پرورش حس مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان یک وظیفه ضروری برای تحصیلات دانشگاهی است. با پرورش حس مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان ،ما نه تنها دانشجویان را تشویق می کنیم که خودشان کارشان را انجام دهند بلکه آن ها را تشویق می کنیم تا به جامعه نیز خدمت کنند. آن ها می توانند به شایستگی های شناختی ، ابتکار عمل و خود انضباطی مجهز شوند و در آینده مسئولیت اجتماعی را به عهده بگیرند. نظام آموزش عالی از بزرگ ترین و گسترده ترین نظام های درون جامعه است که سرنوشت جامعه را در بلند مدت تعیین می کند، مجموعه ها و تجربه های دانشمندان در کشورهای جهان نشان می دهد که توسعه ی جوامع رابطه بسیار زیادی با نظام آموزش عالی آن ها دارد (عباسی و دیگران،۱۳۸۸).

نظام آموزش عالی در کنار انتقال دانش و آماده سازی دانشجویان برای حرفه های متفاوت باید آموزش و پرورش همه جانبه آن ها را نیز مد نظر قرار دهد و آن ها را به صورت شهروندانی مسئول ، متعهد و روشن بین ، با فرهنگ متعالی که قادر به پذیرش نقش های مفید خود در زندگی مدنی باشد،تربیت کند.دانشگاه مکانی است که جوانان مشارکت دموکراتیک را در آن تجربه می کنند و یاد می گیرند که عضو یک جامعه بودن به چه معناست.دانشگاه با مشخصه ی جو آزادی عرصه ایده آلی برای یادگیری و تمرین مهارت های مدنی می باشد . در واقع نهاد آموزش در سطح مدارس و دانشگاه باید با بهره گیری از تفکر و استدلال دانشجویان و دانش آموزان و درگیر ساختن آنان با مسئولیت های اجتماعی راه را برای ترغیب و پذیرش نقش های اجتماعی در زندگی اجتماعی که در آینده نزدیک تشکیل خواهند داد، اقناع و تقویت نماید .فارغ التحصیلان فقط متخصص در رشته ای خاص نیستند . آنها در عین حال شهروندانی با نقش هایی گسترده در سیستم اجتماعی هستند که ضرورتاً همیشه فعالیت هایی درآمدزا قلمداد نمی شوند. محیط

دانشگاهی باید جوانان برای این گونه نقش ها آماده سازد و این کار با آموزش های تخصصی سطح بالا ،جدا شده از زمینه های سیستم اجتماعی سازگار، نیست . بنابراین ،آموزش های دانشگاهی در عین حال که منفرد است (بعد اختصاصی رشته ها)باید در بطن جامعه ملی و جهانی قرار گیرد (یمنی دوزی سرخابی ، ۱۳۹۱: ۸۴).

علی رغم تلاش های صورت گرفته آموزش عالی در دو دهه گذشته با چالش ها و مشکلات متعددی مانند:گسترش کمی دانشگاه ها، کثرت مؤسسات آموزشی متنوع،افزایش تعداد دانشجویان،بیکاری فارغ التحصیلان و عدم تمایل جوانان به دخالت در امور و مشارکت آنها در مسائل گوناگون اجتماعی،سیاسی ،اقتصادی روبرو بوده که تهدیدی بزرگ به نام مسئولیت گریزی اجتماعی را مطرح می کند که به مرور زمان همه ساختارها را تحت تأثیر خود قرار خواهد داد .این چالش ها لزوم مسئولیت پذیری و پاسخگویی را در نظام آموزش عالی ایران بیش از پیش آشکار ساخته است و نظام دانشگاهی را وادار به بازاندیشی در ساختار، رسالت ، اهداف و محتوای برنامه های درسی خود کرده است.با توجه به این که آموزش عالی دارای حوزه اثرگذاری بسیار وسیعی در دیگر نهادها و بخش های اقتصادی ،اجتماعی ،فرهنگی و سیاسی و زیست محیطی جامعه است ،نهادی مهم و حائز اهمیت می باشد. به خصوص این که این نظام با تقویت نیروی اکتشاف و نوآوری،خلاقیت ،ابداع و گسترش روحیه انتقادی در میان تحصیل کردگان ،به چالش های مختلف جوامع و اصلاح نارسایی های موجود در آنها کمک می کند،چرا که یکی از مهم ترین اهداف آن رشد و توسعه دانش ،نگرش و مهارت های دانشجویان و تبدیل آن به فراگیرانی است که دائماً نقاد و متفکر هستند

یکی از عناصری که می تواند این مهم را در نظام آموزش عالی محقق سازد و به جامعه پذیری و پرورش و رشد مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان کمک نماید برنامه های درسی هستند.مروری بر سیر برنامه ریزی در نظام آموزش عالی کشور در سالهای قبل و پس از انقلاب اسلامی نشان می دهد که در پی تغییرات اجتماعی ،تغییر در برنامه درسی دانشگاه ها پدیده ای مستمر و در عین حال ضروری بوده ،لکن بیش از هر چیز و تقریباً در همه دوران ها موضوع تمرکزگرایی در تدوین عناوین و سرفصل های دروس رشته های

دانشگاهی مورد انتقاد کارشناسان و صاحب نظران قرار گرفته است. کم توجهی به رشد دانش و تحولات جهانی ،عدم مشارکت فراگیر دانشگاهیان در فرایند برنامه ریزی درسی و عدم ارتباط محتوای رشته ها با نیازهای مخاطبان و جامعه از جمله انتقادهایی بوده که تأکید بر برنامه درسی دانشگاه محور را به دنبال داشته است ، چرا که برنامه درسی ،جوهره هر نوع نظام آموزشی است که در ترکیب با روش های مؤثر تدریس ،کارآمدی و اثربخشی نظام آموزشی را تضمین می کند.از این رو ،تعیین ساختار بهینه نظام برنامه ریزی درسی و انتخاب و سازماندهی محتوا،از جمله دل مشغولی های سیاست گذاران نظام های آموزشی بوده است .این مهم در آموزش عالی اهمیتی مضاعف می یابد،زیرا برنامه درسی در آموزش عالی ابزار علمی و اجتماعی نیرومندی است که ضمن ترسیم چگونگی و حدود انتقال دانش و مهارتها ،یک تجربه وسیع علمی برای دانشجویان محسوب می شود(سرمد و وزیری،۱۳۷۶).

جوناس بر این اعتقاد است که ماهیت کنش های بشر به طور چشمگیری در دوران مدرن تغییر پیدا کرده است . بنا براین ، این زمان پیش از هر زمان دیگری مستعد تغییرات رادیکال در اصول اخلاقی است. او اعتقاد دارد که اصول اخلاقی گذشته، همگی انسان محورانه(انسان اشرف مخلوقات) می باشد که در آن وجود انسان و شرایطش در هستی به عنوان یک امر ثابت در نظر گرفته می شود. خود انسان به عنوان محور تغییرات در نظر گرفته نمی شود. بنابر این وسعت مسئولیت پذیری کوتاه و کنترل شرایط محدود می باشد. جوناس متقاعد شده بود که اصول اخلاقی گذشته قادر به برخورد با مسائل اخلاقی بوجود آمده از تکنولوژی مدرن نمی باشد به این دلیل که تمرکز این اصول روی پیامد کوتاه مدت کنش های انسانی است . بنابراین از نظر وی آنچه که ما شدیداً نیازمند آنیم، اصول اخلاقی کاملاً جدیدی است که نه تنها گسترش مسئولیت پذیری انسان را در ارتباط با توسعه قدرت انسان، در اثر توسعه تکنولوژی در نظر بگیرد بلکه همچنین یک چهارچوب مناسب برای مسئولیت پذیری انسانها فراهم می آورد (جوناس[1]،۱۹۸۴:۱۱).

1 Jonas

مرگلر[1] و همکاران (۲۰۰۷)مسئولیت پذیری را توانایی نظم دادن به تفکرات ،احساسات و رفتار همراه با اراده برای در نظر گرفتن خود به عنوان مسئول انتخاب هایی که انجام می دهند و پیامدهای فردی و اجتماعی ان ها تعریف کرده اند(مرگلر و همکاران،۲۰۰۷: ۷۱).

مسئولیت پذیری اجتماعی شامل عقاید ،حساسیت ها و اختیاراتی است که باید از طریق تلاش های هوشیارانه و برنامه های اجتماعی توسعه پیدا کند.توسعه مسئولیت پذیری اجتماعی اساساً مرتبط با توسعه آگاهی های اجتماعی ،نگرانی برای سرنوشت دیگران و آمادگی برای انجام عمل مسئولانه است(ترینر[2]:۲۰۰۵، ۷۰۰-۶۹۹).

چوانشنگ[3] (۲۰۱۵) اظهار می دارد که حس مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان ویژگی های شخصیتی خودش را دارد :

اولاً: حس مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان یادگیری محور است. دانشجویان هنوز نیاز دارند درباره حس مسئولیت پذیری اجتماعی شان یاد بگیرند.از دانشگاه انتظار می رود یک تنوع وسیعی از فرصت های یادگیری را برای پرورش حس مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان ایجاد کند .

دوماً: حس مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان واقعیت محور است .دانشجویان قصد دارند تلاش های آگاهانه ای را به انجام برسانند. مسئولیت پذیریشان در سازمان های خاص دانشجویی و به اتمام رساندن وظایفشان در دانشگاه را ایجاد کنند .

سوماً: حس مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان آینده محور است و بر این موضوع متمرکز شده که چگونه فارغ التحصیلان دانشگاهی در آینده مسئولیت پذیری اجتماعی شان را می پذیرند و به انجام می رسانند .

نهایتاً: اینکه حس مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان با تردید و عدم قطعیت مشخص شده است که با ویژگی آینده محور بودن در ارتباط است .

---

1 Mergler
2 Trainer
3 Chuansheng

آنیل[1] (۲۰۱۲) معتقد است که مسئولیت پذیری اجتماعی و فردی برای دانشجویان سه پیامد مهم و اساسی دارد که عبارتند از :

۱-کوشش برای برتری طلبی: سال های تحصیل در دانشگاه می تواند فرصتی باشد که دانشجویان متعهد شوند در استفاده از استعدادهایشان به برتری برسند .دانشجویان خودشان ممکن است احساس کنند دانشکده ها و دانشگاه ها نقش واضحی در کمک رسانی به دانشجویان جهت بالا بردن انگیزه برای دنبال کردن برتری طلبی ندارند و آن ها ممکن است استدلال کنند میل برای کسب درجات عالی که اغلب با برتری طلبی یکسان فرض شده است بیشتر در اوایل زندگی افراد پرورش می یابد .

۲-شرکت در جامعه ی بزرگتر : آموزش عالی آمریکا به لحاظ تاریخی یک تعهد عمیقی را بنا نهاده برای اینکه دانشجویان را آموزش دهد تا شهروندی مسئول شوند .اما این تعهد گاه و بیگاه بویژه در اواسط قرن بیستم کاهش یافته است یعنی زمانی که تغییر جهت های فرهنگی به سمت عقلانیت علمی، باعث سست شدن تعهدات اجتماعی شده است و آموزش عالی از آموزش اخلاقی ومدنی فاصله گرفته است .در نتیجه اصول محور نهادینه شد و این دانشگاه مدرن به شیوه های زیادی موضوع شهروند را که بعنوان یک موضوع غیر علمی و هنجاری در نظر گرفته شده بود پنهان کردند .نانسی انیل معتقد است که این پیامد با تمرین یادگیری خدمات اجتماعی و داوطلب شدن برای خدمت رسانی تحقق می یابد .

۳-پذیرفتن دیدگاه های دیگران : اگر دانشجویان می خواهند در زندگی موفق باشند نیاز دارند یاد بگیرند چگونه به طور ماهرانه پیچیدگی های مربوط به شرایط واقعی بشر را درک کنند و دیدگاه های متنوع و برتری ها و ادعاهایی که افراد مختلف بیان کردند را بپذیرند.بنا به عقیده نانسی انیل این پیامد با تمرین آموزشی در گیر شدن در تجارب یادگیری دیگران تحقق می یابد. پرورش حس مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجو باید

1 O'Neill

مطابق با الگوی رشد دانشجویان و به همان اندازه مطابق با ویژگیهای دانشگاهی شان و قانون تحصیلات دانشگاهی باشد .

در واقع نهاد آموزش در سطح مدارس و دانشگاه باید با بهره گیری از تفکر و استدلال دانشجویان و دانش آموزان و درگیر ساختن آنان با مسئولیت های اجتماعی زندگی راه را برای ترغیب و تشویق پذیرش نقش های اجتماعی در زندگی اجتماعی که در آینده نزدیک تشکیل خواهند داد، اقناع و تقویت نماید و با روش های حمایتی مثبت به گونه ای که جوان جامعه احساس کند ، در حال استقلال است ، راه را برای دست یابی به حل مسائل و پاسخ به آن ها هدایت و راهنمایی کند(یمنی دوزی سرخابی،۱۳۹۱: ۸۴).

نهاد آموزش در برنامه های درسی و غیر درسی در فضای مراکز آموزشی در یادگیرندگان جوان که مشتاق تعلیم و تربیت هستند ؛ موضوعاتی را در اذهان جوانان و نوجوانان بوجود آورد که بتواند از طریق موضوعات متنوع عواطف مثبت را در بین تعلیم گیرندگان فعال نگه دارد . این عواطف با ایجاد انگیزش و انگیزه دادن در دانشجویان جوان ، به عنوان عوامل تقویت کننده بر نحوه اجرای زندگی اجتماعی آنان تأثیر خواهد گذاشت ، رشد این انگیزش ها در جوانان از طریق توجه به نیازها، خواسته ها، علایق و رغبت های جوانان و ... شکل می گیرد . همچنین پذیرش و عمل به مسئولیت های اجتماعی را در جوانان از طریق رشد پاره ای از صفات شخصیتی مطلوب چون تأکید بر روحیه خود اتکایی ،خودرهبری ،عزت نفس و خود پنداری مثبت در تمایل جوانان به پذیرش و ایفای نقش های مسئولانه اجتماعی مؤثر خواهند بود.در بعد عملکردی باید برنامه های درسی طوری تنظیم و تدوین کرد که دانشجویان را به طور عملی با عملکرد مسئولانه اجتماعی آشنا نمود، در واقع این عملکرد عملی ، همان آموزش مهارتهای اجتماعی لازم برای حضور مطلوب در صحنه های اجتماعی است، که باید در جوانان و نوجوانان به وجود آورد . بر این اساس ضروری است که مراکز آموزشی و نهاد آموزش به خلق فرصت های عملی به منظور مواجه ساختن جوان با موقعیت های اجتماعی و بوجود آوردن مهارت های اجتماعی لازم برای عمل به مسئولیت های اجتماعی تأکید بیشتر کنند .به همین سبب پژوهشگر در پی آن است که با شناسایی عوامل اثرگذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی

دانشجویان نظام آموزش عالی و ارائه راهکارهایی به توسعه و پیشرفت رفتار مسئولانه اجتماعی دانشجویان کمک نماید.

هدف کلی پژوهش:

هدف کلی از انجام این پژوهش شناسایی و تحلیل مضامین مرتبط با عوامل اثرگذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان نظام آموزش عالی می باشد.

با توجه به این هدف سئوال تحقیق به شرح زیر می باشد:

۱-مضامین مرتبط با عوامل اثرگذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان در نظام آموزش عالی چه مضامینی هستند؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر در زمره پژوهش های کیفی بوده که با استفاده از روش تحلیل مضمون و بر مبنای رویکرد استقرایی انجام شده است. تحلیل مضمون روشی فرایندی است که برای تحلیل داده های متنی به کار می رود و داده های پراکنده و متنوع را به داده های غنی و تفصیلی تبدیل می کند.روشی برای شناخت،تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده های کیفی است که هم برای بیان واقعیت و هم برای تبیین آن به کار می رود (براون و کلارک[1]،۲۰۰۶) . در این پژوهش با توجه به اینکه از متد آترایدِ استرلینگ استفاده شده، پژوهشگر در تحلیل مضامین و دست یابی به مدل نهایی پژوهش از ابزار شبکه مضامین بهره جسته است . شبکه مضامین روش مناسبی در تحلیل مضمون است و آنچه که شبکه مضامین عرضه می کند نقشه ای شبیه تارنما به مثابه اصل سازمان دهنده و روش نمایش است. شبکه مضامین بر اساس روندی مشخص مضامین پایه(کدها و نکات کلیدی متن)،مضامین سازمان دهنده(مضامین بدست آمده از ترکیب وتلخیص مضامین پایه) و مضامین فراگیر(مضامین عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به مثابه کل)را نظام مند می کند . سپس این مضامین به صورت نقشه های شبکه تارنما رسم و مضامین برجسته هر یک

1 Bron&Clark

از این سه سطح همراه با روابط میان آنها نشان داده می شود(آترایدِ استرلینگ[1]۲۰۰۱، به نقل از عابدی جعفری وهمکاران،۱۳۹۰).

حوزه پژوهش

جهت تحلیل مضامین مرتبط با مسئولیت پذیری اجتماعی و ترسیم شبکه مضامین از کلیه منابع مکتوب و دیجیتال در دسترس مرتبط با مسئولیت پذیری اجتماعی استفاده شده است . بدین صورت که با استفاده از رویکرد هدفمند و انتخاب متون و صاحب نظران کلیدی و استفاده از معیار اشباع نظری ۲۹ مقاله با نظر اساتید انتخاب و از طریق تحلیل مضمون مورد بررسی قرار گرفت. یافته ها در قالب مضامین پایه،مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیردسته بندی و شبکه مضامین ترسیم شد.با توجه به این که حجم نمونه در این سطح از قبل معلوم نیست، بررسی و واکاوی متون و اسناد مرتبط با مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان آموزش عالی به صورت تدریجی انجام شد و تا سرحد اشباع ادامه یافت. به منظور پی بردن به معانی و پیام های نهفته در متون و مقالات مرتبط با مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان نظام آموزش عالی پس از شناسایی و استخراج متون چاپی و دیجیتال از پایگاههای اطلاعاتی معتبر، محقق از ابزار فیش برداری از متون و مقالات و اسناد استفاده نمود.

روش تجزیه وتحلیل داده ها

یادداشت برداری و کدگذاری دو فعالیت همزمان برای تحلیل داده های کیفی است .در این مرحله پس از شناسایی متون،مقالات و اسناد مربوط به مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان نظام آموزش عالی ،محقق شروع به واکاوی و گردآوری جملات مربوط به سؤال اصلی پژوهش نمود، جملات استخراج شده در جدولی که قبلاً توسط محقق تهیه شده بود قرار گرفتند .برای تحلیل داده ها از روش کدگذاری موضوعی استفاده شد. کدهای اضافی و مشترک حذف و سه ستون تحت عناوین مضامین پایه که شامل(کدها و

1 Attride-Stirling

نکات کلیدی متن)،مضامین سازمان دهنده که شامل(مضامین به دست آمده ازترکیب و تلخیص مضامین پایه) و مضامین فراگیر(مضامین عالی دربر گیرنده اصول حاکم بر متن به مثابه کل) دسته بندی شد .سپس این مضامین به صورت نقشه های شبکه تارنما رسم و مضامین برجسته هریک از این سطوح و روابط میان آن ها نشان داده شد.

اعتبار سنجی کیفی دادها

در تحقیق حاضر ،برای تعیین اعتبار درونی(قابلیت اعتبار)یافته ها علاوه بر اینکه داده ها با مطالعه مبانی نظری،پیشینه تحقیق و ارتباط و همسویی با سوال تحقیق، انتخاب و تأیید شدند، برای تأیید دقت و صحت داده ها ،در مورد اعتبار مطالعه از شیوه بررسی به وسیله اعضای پژوهش استفاده گردید.به این ترتیب که برای تعیین «باورپذیری» (اعتبار)یافته ها پس از تجزیه و تحلیل مبانی نظری به روش کدگذاری و طراحی و تشکیل شبکه مضامین ،نتایج بدست آمده در اختیار افرادی که در حوزه علوم اجتماعی صاحب نظر بوده اند قرار داده شد و پس از اخذ نظرات ایشان اقدامات اصلاحی انجام و تجدید نظرهایی به عمل آمد. برای افزایش اطمینان پذیری پژوهشگر تلاش نمود یافته های مقاله های مورد استفاده در تحلیل مضمون را با بیشترین دقت، مطالعه و بررسی نموده و پاراگراف های مهم و یافته های اصلی را استخراج نماید.جهت استخراج یافته ها مقالات چندین بار بازخوانی شده تا قسمت های مهم انتخاب شود.به عبارت دیگر در این پژوهش ،«اطمینان پذیری» با توجه به رویه انجام کار شامل یادداشت برداری از متن و مقاله ها ،استنباط ها و ساختار مقوله ها و به روش حسابرسی تأمین شده است و کلیه مراحل پژوهش طی گردیده است.

یافته ها

یافته های حاصل از این پژوهش بعد از حذف مضامین مشترک ،۱۱۰ کد مضمون است که حاکی از اثرگذاری عوامل اجتماعی،بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان آموزش عالی است. این مضامین تحت سه عنوان کلی،مضامین پایه ،مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیر دسته بندی گردیدند.

الف: مضامین پایه: مضامین پایه استخراج شده از متون و منابع ۷۸ کد مضمون بوده است.برخی از این مضامین شامل: یادگیری خدمات اجتماعی،احساس شایستگی اجتماعی،اعتماد اجتماعی نهادی و تعمیم یافته ،پای بندی به دوستان و جامعه،رضایت فردی و رضایت از زندگی ،رضایت از اوضاع جامعه،ترجیح دادن منافع اجتماعی،افتخار به ایجاد منافع برای جامعه،امنیت جانی و مالی ،مشارکت در فعالیت های اجتماعی،حضور فعال در صحنه سیاسی و مهارت مشارکت در جامعه مدنی می باشند.

ب: مضامین سازمان دهنده: این مضامین یک رده بالاتر از مضامین پایه هستند .مضامین سازمان دهنده به طور همزمان ایده های اصلی ارائه شده توسط چند مضامین پایه را دسته بندی می کنند و فرضیات اصلی مضمون گسترده تری را که اساساً در متون معانی ویزه پیدا می کند تشریح می کنند .مضامین سازمان دهنده شامل موارد زیر می باشند :خدمات اجتماعی،رفاه اجتماعی،اعتماد اجتماعی خاص،اعتماد اجتماعی عام،رضایت از زندگی،رضایت از جامعه،رضایت تحصیلی،ابعاد تعهد اجتماعی ،تعهد پذیری،گروه های تعهد پذیری، منفعت اجتماعی، امنیت اجتماعی ،مشارکت اجتماعی ،مشارکت سیاسی و مشارکت مدنی می باشند .

ج: مضامین فراگیر: عوامل اثرگذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان آموزش عالی به عنوان مضامین فراگیر در این پزوهش قلمداد گردیده اند.در جدول شماره (۱) مضامین پایه، مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیر اثرگذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان آموزش عالی آورده شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول شماره (۱) مضامین پایه ،سازمان دهنده و فراگیر مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان آموزش عالی

مضامین پایه		مضامین سازمان دهنده		مضامین فراگیر	
تأثیر مشارکت در خدمات اجتماعی یادگیری خدمات اجتماعی تأثیر یادگیری خدمات اجتماعی برخود کارآمدی تأثیر درک اهمیت خدمات اجتماعی		خدمات اجتماعی	توسعه اجتماعی	عوامل اثرگذار	مسئولیت پذیری اجتماعی
توجه دانشجویان به رفاه اجتماعی میزان احساس شایستگی اجتماعی میزان احساس اثرگذاری اجتماعی تلاش برای حل مشکلات اجتماعی توسعه اجتماعی شایستگی مقابله		رفاه اجتماعی			
اعتماد اجتماعی نهادی اعتماد اجتماعی تعمیم یافته اعتماد خاص(بین شخصی) اعتماد عام (تعمیم یافته) کم رنگ شدن اعتماد بین انسان ها	ابعاد اعتماد اجتماعی	اعتماد اجتماعی	سرمایه اجتماعی	عوامل اثرگذار	
پای بندی به جامعه پای بندی به دوستان پای بندی به خانواده	اعتماد خاص	اعتماد اجتماعی	سرمایه اجتماعی	عوامل اثرگذار	

پای بندی به دانشگاه پای بندی و تعهد به قوانین دانشگاه رعایت هنجارها و قوانین	اعتماد عام				
مضامین پایه		مضامین سازمان دهنده		مضامین فراگیر	
رضایت از وضع مالی خود رضایت فردی رضایت از زندگی خود در کل رضایت از افراد جامعه		رضایت از زندگی	رضایت اجتماعی	عوامل اثرگذار	مسئولیت پذیری اجتماعی
رضایت از دولت و مسئولین رضایت از اوضاع جامعه		رضایت از جامعه			
رضایت از اوضاع دانشگاه رضایت از دانشگاه برای شرکت در رفتارهای فرا نقش		رضایت تحصیلی			
تعهداجتماعی خودپسندانه یا لذت گرایانه تعهد اجتماعی خودپسندانه با کمی تعهد نسبت به دیگران میل به تعهد اجتماعی فرا شخصی یا آرزوی عمومی ابراز کامل میل برای تعهد اجتماعی فراشخصی		ابعاد تعهد اجتماعی	تعهد اجتماعی	عوامل اثرگذار	مسئولیت پذیری اجتماعی
محتوای تجارب مثبت شدت تجارب مثبت		تجارب تعهد پذیری			
تجربه کردن اضطراب و بی خوابی نارسا کنش وری اجتماعی تجربه کردن افسردگی سلامت روان پایین تر		تجربه تعهد اجتماعی خودپسندانه			

دوراهی نفع جامعه ـ نفع خود ترجیح دادن منافع اجتماعی گذشتن از نفع فردی		تعهد پذیری	تعهد اجتماعی	عوامل اثرگذار	مسئولیت پذیری اجتماعی
مضامین پایه		مضامین سازمان دهنده		مضامین فراگیر	
عام گرایی (وابستگی عاطفی به جمع) فدا نکردن دیگران برای خواسته های شخصی افتخار دانشجو به ایجاد منافع برای جامعه نشان دادن بردباری و احساس مسئولیت برای رفاه عمومی خدمت متعهدانه عمل به تعهدات فردی در جامعه آکادمیک		منفعت اجتماعی	تعهد اجتماعی	عوامل اثرگذار	مسئولیت پذیری اجتماعی
تعهد پذیران اجتماعی تعهد ناپذیران اجتماعی تعهدپذیران فردی تعهدناپذیران فردی		گروه های تعهدپذیر			
امنیت فکری امنیت مالی امنیت جانی		امنیت اجتماعی	سرمایه اجتماعی	عوامل اثرگذار	مسئولیت پذیری اجتماعی
مشارکت پاسخگو دراجتماع مشارکت دانشجو در توسعه جامعه مشارکت دانشجویان در کارهای گروهی همکاری و مشارکت اجتماعی با اعضای جامعه مشارکت دانشجویان در فعالیت اجتماعی	رفتار مشارکتی	مشارکت اجتماعی			

از بین رفتن روحیه همکاری و تعاون بین افراد کاهش مشارکت در فعالیت های داوطلبانه	توسعه رفتار مشارکتی		سرمایه اجتماعی	عوامل اثرگذار	مسئولیت پذیری اجتماعی
چگونگی مشارکت در رفتارهای فعال مشارکت در فعالیت های فوق برنامه	نگرش مشارکتی				
مضامین پایه		مضامین سازمان دهنده		مضامین فراگیر	
قضاوت معقولانه دانشجو نسبت به تداوم مشارکت	نگرش مشارکتی		سرمایه اجتماعی	عوامل اثرگذار	مسئولیت پذیری اجتماعی
آگاهی و مشارکت سیاسی حضور فعال در صحنه سیاسی	آگاهی سیاسی	مشارکت سیاسی			
توجه به آموزش تئوریهای سیاسی مشارکت دانشجویان در فعالیت های سیاسی درک نظامهای سیاسی مشارکت فعال فرزندان در فعالیت های سیاسی	ادراک سیاسی				
مهارت مشارکت مدنی مشارکت در جامعه مدنی عاملی برای مسئولیت مدنی در شرایط ژئوپولوتیک راهی برای ترویج گفتمان سازنده میان جامعه پیش شرطی برای قدرت تصمیم گیری پیش شرطی برای قدرت اجرایی پیش شرطی برای حفظ ارزش های دموکراتیک		مشارکت مدنی			

تحلیل مضامین مرتبط با عوامل اثرگذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان نظام آموزش عالی بر اساس شبکه مضامین:

پس از بررسی و تجزیه و تحلیل نتایج جدول شماره(۱)، عوامل اثر گذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان به شرح زیر است:

۱-تعهد اجتماعی: در ادبیات جامعه شناسی مفهوم «تعهد» و «مسئولیت» اجتماعی مترادف هم به کار رفته اند و در یک فضای مفهومی مشترک تعریف شده اند.غالباً مفهوم تعهد یا مسئولیت اجتماعی،ناظر به باور یا نظریه ای اخلاقی است که معتقد است هر سازمان یا فردی موظف است تا چنان عمل نماید که به جامعه بیشترین نفع را برساند . این مسئولیت می تواند فعالانه از طریق انجام فعالیت هایی باشد که مستقیماً در راستای ارتقای اهداف جامعه اند یا منفعلانه و به صورت شرکت نکردن در فعالیت های مضر اجتماعی باشد.تعهد اجتماعی به عنوان یکی از عوامل به وجود آورنده ،اتحاد،نظم و پای بندی به اصول شناخته می شود که می تواند مسائلی را به دنبال خود بکشاند که برای هر جامعه ای حیاتی و مهم می باشد وجود تعهد در میان دانشجویان ،باعث انسجام اجتماعی و عدم تعهد افراد نسبت به نقش ها و مسئولیت هایشان، باعث تزلزل پایه های زندگی در هر نهاد اجتماعی که بروز کند می شود . تعهد باعث می شود که دانشجویان نسبت به وظایف و مسئولیت های خود بدون وجود عامل کنترل خارجی حساس باشند.وجود تعهد اجتماعی در یک جامعه باعث افزایش مشارکت های داوطلبانه،ایجاد همدلی و برقراری نظم در جامعه و پای بندی به اصول جامعه می گردد(یوسفی و همکاران،۱۳۹۱: ۱۸۰).

هاوارد بکر سه عنصر اصلی برای تعهد معرفی می نماید:

موقعیت: افراد وقتی در یک موقعیت قرار می گیرند رفتاری را از خود بروز می دهند که نتایج حاصل از آن رفتار به نفعشان باشد. در حالی که اعمال دیگر، آن نتایج را ممکن است برایشان در بر نداشته باشد. به عبارت دیگر افراد در موقعیت های مختلف یک ارزیابی از موقعیتشان، انتظارات دیگران از آن موقعیت و نتایجی که رعایت یا عدم رعایت انتظارات دیگران می تواند برایشان در پی داشته باشد خواهند نمود و برای آنکه از منافع ایفای نقش در آن موقعیت خاص بهره مند شوند به گونه ای رفتار می کنند که مطابق انتظارات دیگران باشد.

کنشهای قبلی:

افراد با توجه به اعمال قبلی خودشان در موقعیت های مختلف قرار می گیرند ، منظور آن است که افراد بنا به دلایلی اعمالی را انجام می دهند ، این اعمالشان باعث می شود که آنها در موقعیت هایی قرار گیرند که باید در این موقعیت ها بر اساس انتظارات دیگران ایفای نقش نمایند تا از نتایج آن بهره مند گردند .

شناخت:

عنصر سوم تعهد که خیلی آشکار هم نیست، آگاهی فرد از شرط وفاداری است، یعنی فرد با اعمال قبلی خودش پذیرفته است که در این موقعیت خاص ، برای آنکه برخی چیزها را بدست آورد ، هزینه هایی را تحمل کند ، که در اینجا می گوییم یک شرط وفاداری بوجود آمده است . به عبارت دیگر فرد هنگام اقدام برای اعمال قبلی اش جهت استفاده از شرط وفاداری باید بداند که تصمیم او برای این اعمال عواقبی در ابعاد گوناگون برایشان در پی خواهد داشت و ان ایفای نقش مطابق با انتظارات دیگران در موقعیت های مختلف می باشد. شناخت جزء ضروری تعهد است زیرا اگر فرد منافع و انتظاراتش را نشناسد به انتظارات دیگران از موقعیتش عمل نخواهد کرد (کشاورز،۱۳۹۴:۱۸).

بالطبع فراهم بودن زمینه مسئولیت پذیری اجتماعی در فضای حاکم بر دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی می تواند سطح تعهد اجتماعی دانشجویان را که تا حد زیادی ارتباط نزدیکی با مسئولیت پذیری اجتماعی آنان دارد فراهم نماید.

۲- رضایت اجتماعی:رضایت را باید عاملی مؤثر برای افزایش تعهد و مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان آموزش عالی دانست. رضایت اجتماعی ، یکی از عناصر کلیدی به منظور ایجاد و توسعه تجارب رقابتی محسوب می شود،به نحوی که جلب رضایت دانشجویان ، نه تنها به وفاداری آنان کمک خواهد کرد، بلکه به حفظ و نگهداشت آن ها به عنوان فردی متعهد و مسئولیت پذیر در طولانی مدت منجر خواهد شد. هر چه دانشجویان از اوضاع دانشگاه ، مسئولین و کارکنان، مواد و محتوای برنامه های درسی، خدمات اجتماعی و رفاهی ،امکانات فیزیکی و کلاس های درس و... رضایت داشته باشند

با علاقه مندی بیشتری در برنامه های دانشگاه مشارکت می کنند و احساس رضایت بیشتری از حضور در دانشگاه دارند.رضایت از زندگی نیز یک فرایند داوری است که در آن افراد کیفیت زندگی خود را بر اساس ملاک های منحصر به فرد خود ارزیابی می کنند . رضایت از زندگی جدای از اثرات فردی پیامدهای اجتماعی مهمی نیز به همراه دارد، برای نمونه چنین احساسی می تواند سلامت فرد و جامعه را تضمین نماید(فورتن و همکاران،۲۰۰۹: ۱۲۰).

۳-توسعه اجتماعی: توسعه اجتماعی فرایندی از تغییرات است که منجر به بهبود در «به زیستن» و «روابط اجتماعی» می شود که منصفانه تر و سازگارتر با اصول حکومت دموکراتیک و عادلانه است . توسعه اجتماعی هم شامل دست آوردهای مادی مانند سلامت ،آموزش و پرورش مناسب ، دسترسی پایدار به منابع،کالاها و خدمات برای زندگی مناسب در یک زندگی قابل پذیرش و هم شامل دست آوردهای غیر مادی با ویژگی های اجتماعی و فرهنگی مانند حس کرامت ، امنیت و شمول اجتماعی و دست آوردهای سیاسی مربوط به فعالیت ، مشارکت و بازنمایی است.خدمات اجتماعی و رفاه اجتماعی دو عامل تأثیر گذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان معرفی شده است. خدمات اجتماعی زمینه ای را برای نشان دادن رابطه ی همدلانه ، تهذیب توانایی های شناختی و بازتاب موضوعات اجتماعی فراهم می کند . فرایندهایی که اصول اخلاقی پرباری از مسئولیت پذیری اجتماعی را توسعه می دهند (مؤسسه مطالعات توسعه اجتماعی سازمان ملل[1]،۲۰۱۶).

درفرایند توسعه اجتماعی میزان عضویت اعضای جامعه در گروه ها ،سازمان ها و انجمن های مختلف افزایش می یابد وآمادگی فرد برای برقراری ارتباط بیشتر می شود و بدین ترتیب اعتماد اجتماعی متقابل تعمیم می پذیرد. به همین جهت آیزنشتات به درستی متذکر می شود که مهم ترین مسئله نظم اجتماعی برای بنیان گذاران جامعه شناسی،اعتماد

1 United Nations Research Ins titute for Social Development (UNRISD)

و همبستگی اجتماعی است ؛یعنی بدون انسجام و نوعی اعتماد ،پایداری نظم اجتماعی غیر ممکن است (چلبی،۱۳۷۵: ۱۲).

۴- سرمایه اجتماعی: سرمایه اجتماعی عاملی است که در همه جا حاضر است ؛چه در رفتار با نزدیکان و دوستان در خانه و مدرسه،دانشگاه و چه در رفتار با همکاران و آشنایان در محل کار و تحصیل و چه در رفتار مردم با جامعه.سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارهای موجود در سیستم اجتماعی است که موجب ارتقای همکاری اعضای آن جامعه شده و موجب پایین آمدن سطح هزینه ای تبادل و ارتباطات می شود. آنچه که از یافته های این پژوهش برمی آید سرمایه اجتماعی با ابعادی مانند امنیت اجتماعی،مشارکت و اعتماد اجتماعی می تواند زمینه ساز تعهد، مسئولیت پذیری ،همدلی و رفتارهای دگرخواهانه اجتماعی و ملی گردد.وقتی می گوییم سرمایه انسانی زنده و مولد است ،منظور این است که هیچ کس بدو ن ان موفق نیست و حتی زنده نمی ماند.(کلمن،۱۳۷۷: ۳۰۰).اعتماد اولین جزء سرمایه اجتماعی است که به نوع ارتباط بین افراد مربوط می شود.اعتماد ارتباط تنگاتنگی با ارتباط تعمیم یافته دارد و به طور کلی شاخص بسیار مناسبی برای پیوندهای مثبت و متقابل است .مشارکت اجتماعی،فرایند سازمان یافته ای است که افراد از روی آگاهی و اطلاع ،داوطلبانه ،گروهی و با عنایت به علایق معین و مشخص که منجر به خودشکوفایی و نیل به اهداف و سهیم شدن در منابع قدرت می گردد،فعالیت می کنند.عرصه چنین مشارکتی ،نهادهای مشارکتی مانندگروه ها ،انجمن ها،سازمان های غیر دولتی و سازمان های خودیاری و محلی هستند که در سطح جوامع انسانی و حوزه های گوناگون نقش ایفا می کنند (قراخانی،۱۳۸۲: ۵).اهمیت این انجمن ها و تشکل های غیر سیاسی در این است که مجرایی برای آموزش مشارکت در تعیین سرنوشت مردم و شراکت در بحث و تصمیم گیری جمعی به شمار می رود

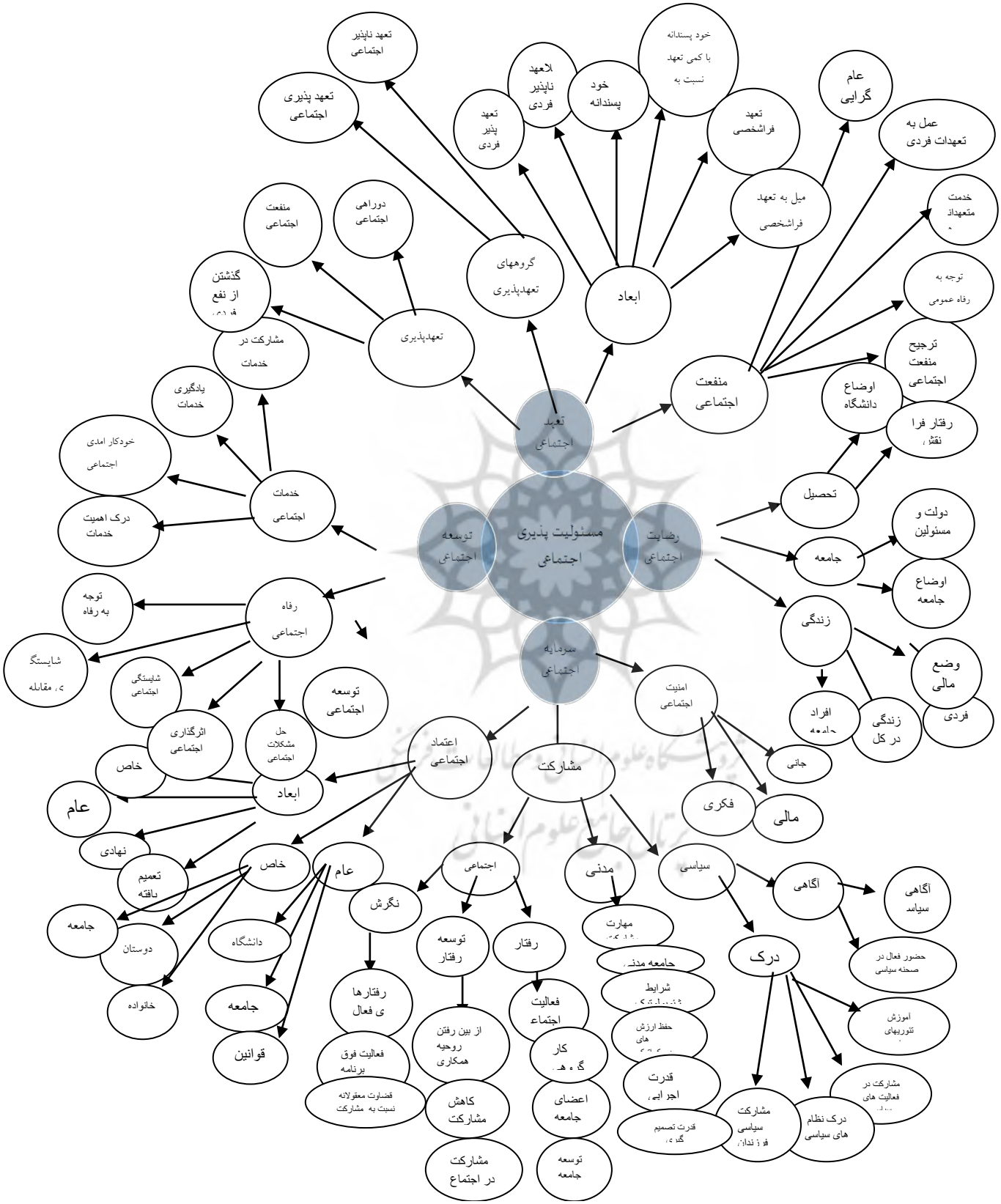

شکل (۱) شبکه مضامین عوامل اثرگذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان آموزش عالی

بحث و نتیجه گیری

یافته های جدول شماره(۱) نشان می دهد که عوامل اجتماعی زیادی در طول دوران دانشجویی می تواند بر سطح رفتار مسئولانه اجتماعی دانشجویان تأثیرداشته باشد.در این پژوهش چهار مؤلفه ی مهم و تأثیرگذار اجتماعی ۱- تعهد اجتماعی۲- رضایت اجتماعی۳- سرمایه اجتماعی ۴- توسعه اجتماعی مورد شناسایی قرار گرفت. بدیهی است که شدت و ضعف هر کدام از عوامل می تواند بر سطح نگرش دانشجویان نسبت به مشارکت و تعهد نسبت به رفتارهای مطلوب و مسئولانه دانشجویان تأثیرگذار باشد.

یافته های جدول شماره(۱) و تحلیل شبکه مضامین مرتبط با مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان نظام آموزش عالی نشان می دهد که یکی از مضامین فراگیر و اثر گذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان تعهد اجتماعی می باشد.تعهد یک انگیزش درونی هویت افراد در موقعیت های اجتماعی گوناگون و نشانه وفاداری آنها به رفتاری ثابت است که با انتظارات دیگران از آن موقعیت مطابق است و باعث سازگاری فرد با موقعیتش می گردد .این انگیزش از یک سو به اعمال قبلی و از سوی دیگر به ارزیابی آنان از نتایج آن نوع رفتار مربوط می شود .تعهد به عنوان یکی از عوامل به وجود آورنده اتحاد، نظم و پای بندی به اصول شناخته می شود که می تواند مسائلی را به دنبال خود بکشاند که برای هر جامعه مهم و حیاتی می باشد. وجود تعهد در میان افراد جامعه خصوصاً جامعه دانشگاهی که ظرفیت عظیمی از جمعیت ما را تشکیل می دهد باعث انسجام اجتماعی و عدم تعهد افراد نسبت به نقش ها و مسئولیت هایشان باعث تزلزل پایه های زندگی در هر نهاد اجتماعی که بروز کند می شود .نتایج این پژوهش با پژوهش های یوسفی و همکاران۱۳۹۱،صباغ و همکاران۱۳۹۱،کشاورز۱۳۹۴ همخوانی دارد.

بر اساس جدول شماره (۱) و تحلیل شبکه مضامین مرتبط با مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان یکی دیگر از مؤلفه هایی که در این پژوهش مورد شناسایی قرار گرفت مؤلفه رضایت اجتماعی بود. رضایت تابع عملکرد ذهنی و انتظارات افراد است .به همین دلیل، هرگونه احساس خوشایندی که نتیجه مقایسه عملکرد ذهنی افراد با انتظارات آنان باشد،رضایت نامیده می شود(فارسیجانی،۱۳۸۶).رضایت ، یکی از چهار عنصر کلیدی به

منظور ایجاد و توسعه تجارب رقابتی محسوب می شود، به نحوی که جلب رضایت دانشجویان ، نه تنها به وفاداری آنان کمک خواهد کرد، بلکه به حفظ و نگهداشت آن ها در طولانی مدت منجر خواهد شد.رضایت تحصیلی به معنای ادراک دانشجویان از تجربیات زندگی دانشگاهی است که تعیین کننده نگرش مثبت یا منفی آن ها از دانشگاه است .

رضایت از تحصیل متغیر عاطفی مهمی است که نمی توان آن را جانشین پیشرفت تحصیلی کرد،ولی می تواند نقش مهمی در پیشرفت تحصیلی ایفا کند ،چرا که پیشرفت تحصیلی برنامه ای است با هدف ارزشیابی و تشخیص افراد موفق در یادگیری . در پرتو رضایت از تحصیل در دانش آموز درک جدیدی از یادگیری و محیط یادگیری القا می شود که این درک جدید در نهایت منجر به تغییر در عملکرد و پیشرفت تحصیلی او می شود .از جمله عوامل تأثیر گذار بر رضایت تحصیلی را می توان به رشته تحصیلی ،محیط آموزشی ، امکانات آموزشی ،محتوای دروس و برنامه های آموزشی ،ارتباط با گروه همگنان ،زندگی خانوادگی، مشکلات مالی، مشکلات جسمانی و عاطفی ، هوش و ... اشاره کرد.نتایج این پژوهش با پژوهش های چو۲۰۰۴،ترک زاده و محترم۱۳۹۳ همخوانی دارد.

آنچه از نتایج جدول شماره ۱ و شبکه مضامین مرتبط با مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان بر می آید نشان می دهد که یکی دیگر از مضامین فراگیری که بر سطح مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان اثرگذاری داشته سرمایه اجتماعی است .سرمایه اجتماعی را می توان به عنوان مجموعه معینی از ارزشها و هنجارهای غیر رسمی تعریف کرد که اعضای گروهی که تعاون و همکاری میانشان مجاز است در آن سهیم هستند. سرمایه اجتماعی حاصل پدیده هایی مانند مشارکت (اجتماعی،سیاسی و مدنی)،اعتماد اجتماعی و امنیت اجتماعی است . مشارکت اجتماعی فرایند سازمان یافته ای است که افراد از روی آگاهی و اطلاع و به صورت داوطلبانه و با عنایت به علایق معین و مشخص که منجر به خودشکوفایی و نیل به اهداف و سهیم شدن در منابع قدرت می گردد ،فعالیت می کند. مشارکت اجتماعی با مشارکت مردمی ،نزدیکی بسیار دارد زیرا اولاً مشارکتی

است که از متن جامعه برمی آید.ثانیاً عرصه های مختلف حیات اجتماعی را دربرمی گیرد. چنین مشارکتی در برنامه های عمران اجتماعی جایگاه ویژه ای دارد که غفلت از آن و فراهم نساختن بسترهای لازم برای بسط و بهره گیری مناسب از آن، برنامه های عمران اجتماعی را در سطوح مختلف دچار مشکل نارسایی می کند (ازکیا وغفاری، ۱۶۳:۱۳۸۰).

حضور دانشجویان در تشکل های اجتماعی و شرکت فعالانه در برنامه های سیاسی و مدنی دانشگاه می تواند زمینه ساز مشارکت سیاسی و اجتماعی دانشجویان را فراهم کند . در کنار آن حمایت عاطفی و معنوی اساتید و مسئولین دانشگاه و مدیران اجرایی کشور و اعتماد به توانمندی و پتانسیل جوانان نقش مهمی در بالا بردن مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان دارد . اعتماد یک سازه چند بعدی است که از نظر ریشه ای به روابط اجتماعی مرتبط است . روابطی که به خود فرد با دیگران و دیگرانی که هم صمیمی و هم غریبه هستند و نیز به رابطه فرد یا افراد با نهادها و سازمان هایی مانند دولت و ... ارتباط دارد . جوهره اعتماد از یک طرف مبتنی بر وجود روحیه صمیمیت و صداقت در روابط و از طرف دیگر مقدمه ای برای آزادی می باشد بدیهی است همه این عوامل(مشارکت اجتماعی،سیاسی،مدنی) در سایه امنیت اجتماعی فراهم می گردد. هرگاه اعتماد اجتماعی نسل جوان و تحصیل کرده بالاتر رفته مشارکت فعالانه تری در برنامه های دانشگاهی دارد و فعالیت های فرانقش بیشتری می پذیرد.سرمایه اجتماعی به عنوان منبعی که دست یابی به اهداف و اجرای پروژه های گروهی و اجتماعی را تسهیل می کند،مانند سرمایه مادی به سادگی آشکار نمی باشد. سرمایه اجتماعی ذاتاً مادی نیست ،در فرد هم وجود ندارد،بلکه در بین روابط موجود بین افراد وجود دارد و آنجا ظاهر می گردد.بدین صورت اگر جامعه یا نهاد اجتماعی مانند آموزش عالی بتواند مشارکت حداکثری دانشجویان را برای دست یابی به اهداف خاص یا حل مسئله ای اعم از سیاسی ،اقتصادی، زیست محیطی ،فرهنگی و... برانگیزد گفته می شود آن جامعه دارای سرمایه اجتماعی است .باید اذعان داشت که مشارکت اجتماعی همان ایجاد سرمایه اجتماعی در جامعه می باشد،بدون تحقق سرمایه اجتماعی روابط انجمنی،هنجارها و اعتماد ،پیوند و اعتماد بین فردی،روابط بین گروهی ،روابط با نهادها و احساس برخورد از حمایت اجتماعی در جامعه شاهد تعاملات اجتماعی

بین افراد جامعه نخواهیم بود.نتایج این پژوهش با پژوهش های پاتنام۲۰۰۳ ، رستمی و همکاران۱۳۸۸ و ایمان و جلائیان۱۳۸۹ همخوانی دارد.

نتایج جدول شماره۱ و شبکه مضامین مرتبط با مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان نظام آموزش عالی حاکی از آن است که یکی دیگر از مضامین فراگیر مرتبط با مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان توسعه اجتماعی بود . توسعه اجتماعی فرایندی است که ساختارهای اجتماعی را از شکل کهن به شکل نوین تغییر می دهد و نهادهایی ساخته می شوند که موجب انسجام و همبستگی در درون جامعه می شوند. راه هایی که آموزش می تواند به توسعه اجتماعی کمک کند ،رشد اجتماعی،سازگاری اجتماعی،مشارکت اجتماعی و ... است .

دانشگاه به عنوان سر سیستم رسمی آموزش ،کانون پرورش نخبگان ،برگزیدگان و کارگزاران آینده کشور است. دانش و بینشی که این افراد در دانشگاه پیدا می کنند و به صورت قابلیت ها و توانایی های فنی و تخصصی و نگرش ها و گرایش ها در آنان ظاهر می شود عامل بسیار مؤثری در شکل گیری خوی و منش اجتماعی و سوگیری سیاسی آن ها است و در حقیقت آینده اجتماع را پی ریزی می کنند (شیخعلی زاده؛احمدی،۱۳۸۳ :۱۶۷). نهاد آموزش عالی نیز به عنوان بخشی از نهادهای اجتماعی ،با پرورش نیروی انسانی آگاه به مسئولیت های اجتماعی در کنار مسئولیت های حرفه ای تأثیر غیر قابل انکاری در توسعه اجتماعی جوامع خواهد داشت . پیامد توجه به توسعه سرمایه اجتماعی حتی در بعد توسعه سیاسی جامعه ،قابل انعکاس است ، چرا که دست یابی به جامعه مدنی و دموکراسی اجتماعی امکان پذیر نخواهد بود مگر با وجود شهروندانی آگاه به حقوق مدنی ،مسئولیت پذیری اجتماعی و ارتباط و انسجام بین مردم و حکمرانان سیاسی. یادگیری یک فرایند تعاملی میان یادگیرنده و محیط است . با غوطه ور شدن در تضادها و مسائل معما گونه اجتماعی،یادگیری غنای بیشتری می یابد و در شرایط آرمانی کلاس درس و محیط دانشگاه نیز باید منعکس کننده کثرت گرایی در مقیاس کوچک باشد و بررسی آزادانه مسائل و مناظره درباره سیاست های عمومی را مجاز بشمارد.هر چه در محیط دانشگاه زمینه مشارکت اجتماعی ،سیاسی ،فرهنگی و... بیشتر فراهم گردد می توان توقع داشت که

دانشجویان رفتار مسئولانه تری در موضوعات اجتماعی،سیاسی ،فرهنگی و .. از خود نشان دهند.

محیط دانشگاه،محیط بالیدن شخصیت ها ،جوشیدن استعدادها و بروز و ظهور نقاط درخشان پنهان در شخصیت انسان است و واقعیت هم این است که بهسازی فضای دانشجویی و دانشگاهی که یکی از زمینه های آن گسترش فعالیت های دانشجویی است ، همان بهبود اوضاع سیاسی ، اجتماعی،فرهنگی و پژوهشی جامعه ای است که در آن زندگی می کنیم را در پی دارد.پررنگ بودن فضای آکادمیک و امکان تبادل ایده ها و نظرها علاوه بر خودسازی فرد ،خودسازی گروه و نهایتاً هم باعث هماهنگ شدن و متعادل شدن ارزش ها و هنجارهای فردی و اجتماعی شده و توانایی افراد را در مطابقت کردن با جمع را افزایش می دهد که این حرکت های دانشجویی دانشگاه را به آرمان گرایی و رهنمون ساخته و باعث حل چالش ها و مسائل موجود در مسیر می شود. با توجه به آن چه بیان شد دانشگاه می تواند فضای مناسبی جهت آموزش دانشجویان برای فراگیری و آگاهی از حقوق و مسئولیت های اجتماعی خود فراهم آوردتا از نظر دیدگاه و افق دید و گستره اطلاعاتی به شهروندانی مفید،متعهد و مسئولیت پذیر تبدیل شوند و در عین حال به فرهنگ بومی و ملی خود نیز پای بند باشند.

پیشنهادات:

در پایان پیشنهادات ذیل به منظور تحقق مسئولیت پذیری اجتماعی در میان دانشجویان آموزش عالی که می تواند مورد توجه برنامه ریزان درسی و دست اندرکاران و مجریان تعلیم و تربیت قرار گیرد ارائه می گردد:

۱- طراحی و تدوین اهداف و سیاست هایی که در آن به جوانان و خصوصاً دانشجویان به عنوان سرمایه های ارزشمندی برای هایت توسعه و پیشرفت نگریسته شود و استفاده بهینه از پتانسیل جوانی در سازمان ها و تشکل های مردم نهاد.

۲- برنامه های درسی(آشکار و پنهان) باید زمینه کسب مهارتهای اجتماعی مانند رفتار مسئولانه اجتماعی را فراهم کنند.

۳-بررسی ظرفیت های شناخته نشده در آموزش عالی برای جذب حداکثری مشارکت پذیری دانشجویان درابعاد سیاسی،اقتصادی،اجتماعی و... بالا بردن تعهدپذیری و مسئولیت پذیری اجتماعی دانشجویان.

۴-بررسی و ارائه راهکارهایی برای افزایش ارتباط بین خانواده و دانشگاه و دانشگاه و جامعه برای تربیت شهروندان مسئولیت پذیر اجتماعی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع:

ازکیا،مصطفی،غفاری ،غلامرضا(۱۳۸۰).بررسی رابطه بین اعتماد و مشارکت اجتماعی در نواحی روستایی
شهر کاشان،نامه علوم اجتماعی،شماره۱۷،ص۳۲-۳.

ایمان محمدتقی،جلائیان بخشنده، وجیهه(۱۳۸۹). بررسی و تبیین رابطه ی بین مسئولیت اجتماعی و سرمایه اجتماعی در بین جوانان شهر شیراز ،جامعه شناسی کاربردی،سال۲۱ شماره پیاپی۳۷شماره اول ۱۹-۴۲.

بیرهوف،هانس ورنر(۱۳۷۸).رفتارهای اجتماعی مطلوب،ترجمه: رضوان صدقی نژاد،تهران: نشر گل آذین،چاپ دوم.

جوکار بهرام، حسین چاری مسعود،مهرپرور آناهیتا.۱۳۹۳. پیش بینی مسئولیت پذیری اجتماعی بر اساس سبک های هویت در دانشجویان دانشگاه شیراز.فرهنگ در دانشگاه آزاد اسلامی ۱۰، (۴)۱.

چلبی، مسعود(۱۳۷۵). جامعه شناسی نظم(تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی)، تهران: نشر نی.

حلی،حسن بن یوسف(۱۴۰۷ق).کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد،جامعه مدرسین قم.

سرمد ،زهره،وزیری ،مژده(۱۳۷۷).شاخص های کیفیت برنامه درسی در اموزش عالی،فصلنامه علوم انسانی دانشگاه الزهرا،شماره بیست و چهارم.ص۱۶۶-۱۵۱

شیخعلی زاده، سیاوش، احمدی، عزت الله(۱۳۸۳). آموزش عالی، دانشگاه و توسعه ملی، مجموعه مقالات آموزش عالی و توسعه پایدار، . مؤسسه پژوهش و برنامه ریزی آموزش، انجمن آموزش عالی ایران، جلد اول، تهران، ص ۳۲-۲۰.

صباغ،صمد،قیاسی،سحر(۱۳۹۱). بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با میزان تعهد اجتماعی(دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز).مطالعات جامعه شناسی،سال دوم، شماره پنجم،صص ۱۰۳-۸۷.

فارسیجانی، حسن(۱۳۸۶). کلاس جهانی سازمانها و مدیریت کیفیت جام . ع تهران: مرکز آموزش و تحقیقات صنعتی ایران.

عابدی جعفری حسن، تسلیمی محمد سعید، فقیهی ابوالحسن، شیخ زاده محمد(۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین :روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده های کیفی .اندیشه مدیریت راهبردی، سال پنجم، شماره دوم، شماره پیاپی ۱۱ ،ص ۱۵۸.

عباسی، فرهاد،حاجی حسینی،حجت الله (۱۳۸۸). تحلیل استراتژی جست و جوی نوآوری بنگاههای صنعتی ایران در تعامل با نهادهای علمی،فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی،شماره ۵۱، صص ۱۲۰-۹۹.

قراخانی، علی(۱۳۸۲).سازمان های غیر دولتی و مشارکت اجتماعی،نشریه همراه ،شماره ۶.

کشاورز،سیده سارا(۱۳۹۴).بررسی عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر تعهد اجتماعی دانشجویان(مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز).پایان نامه کارشناسی ارشد،دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی دانشگاه شهید چمران اهواز.

کلمن،جیمز(۱۳۷۷). بنیادهای نظریه اجتماعی،ترجمه منوچهر صبوری،تهران: نشر نی.

یمنی دوزی سرخابی ،محمد(۱۳۹۱). کیفیت در آموزش عالی .تهران : سمت.چاپ اول.۳۷۲ صفحه.

یوسفی، علی، فرهودی زاده ،مارینا، لشکری دربندی،مرضیه(۱۳۹۱). فشار هنجار تعهد اجتماعی در ایران.جامعه شناسی کاربردی،سال بیست و سوم ،شماره پیاپی ۴۶ ،شماره دوم تابستان ۱۳۹۱.صص۱۹۲-۱۷۹.

Boyd, D., Goldhaber, D., Lankford, H. & .Wyckoff, J. (2007). The effect of certification and preparation on teacher quality. Future Child, 17, 45-68.

Braun V. & Clarke V. 2006, "Using thematic analysis in psychology", Qualitative Research in Psychology, (3)2: 77-101.

Chua, C. (2004). Perception of Quality in Higher Education. Paper Presented at the Australian Universities Quality forum.

Chuansheng .Lio and Xudong zhu.(2015).Three Approaches to Cultivating College Students Sense of Social Responsibility.

University council.Beijing Normal University ,No.19.XinJiekou Wait st.Haidian District, Beijing.china.

Coleman J. S. (1999) "Social Capital in the Creation of Human Capital" The American Journal of Sociology, Vol.94, P: s95-S120.

Enders J. 2015. Higher Education Management. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2nd edition, 10: 845-849.

Fortune AE,Mac Carthy ,M. Abramson JS(2009).Student Learninig processes in field education:Relation ship of learninig activities to quality of field instruction satisfaction ,and performance among MSWstudent Journal of social work Education 37(1):111-224.

Jonas,Hans.(1984).The Imperactive of Responsibility in Search of an Ethics for the technological Age ,University of Chicago Press.

Mergler, A. S, (2007) Relationships between personal responsibility,emotional intelligence and self steem in adolescents and young adults .The Australian Educational and Developmental Psychologist ,Vol.24, no.1, pp : 5-18 .

Nancy O'Neill (2012). Promising Practices for Personal and Social Responsibility. Core Commitments: Educating Students for Personal and Social Responsibility. Association of American Colleges and Universities.

Putnam, Robert.(2000). Bowling alone: The Collapse and revival of American Community.Simon Schuster. NewYork.

Trainer, T. (2005) "Social Responsibility: the most Important and Neglected, Problems of All? ", International Journal of Social Economics. Vol. 3, No. 8, pp. 682-703.

UNIRSD (2016). Transformations to Equity and Sus tainability: UNIRSD S trategy 2016-2020.Availableon:

http://www.unrisd.org/80256B42004CCC77/(httpInfoFiles)/AA1325A0788B08EBC1257F1D005A3FA3/$file/Transformations_to_Equity_and_Sus tainability_UNRISD_S trategy_2016-2020.pdf